

De Elisabethwijk – een sociale, literaire en architecturale wandeling

Startpaneel:

De Elisabethwijk, gelegen ten oosten van het station van Sint-Niklaas, ontstaat in de jaren 1920. Reeds in 1913 heeft het stadsbestuur de intentie om op de gronden tussen de Antwerpse Steenweg en de Truweelstraat een nieuwe woonwijk aan te leggen. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog worden deze plannen voor enkele jaren opgeborgen.

Op 7 mei 1923 keurt de Sint-Niklase gemeenteraad het inrichtingsplan voor de Elisabethwijk goed. Stadsarchitect August Waterschoot kiest voor een symmetrisch stratenpatroon rond twee centrale pleinen: het Koningin Elisabethplein en het Prins Leopoldplein. Om financiële redenen beslist het stadsbestuur om de wijk in twee fasen te realiseren.

Vanaf 1927 wordt er volop gebouwd. De wijk groeit uit tot een fraai schouwtoneel van de bouwkunst uit het interbellum, de periode van art deco en nieuwe zakelijkheid. Zowat alle toenmalige Sint-Niklase architecten met enige naam laten er hun sporen na: August Waterschoot en diens zonen Leander en Rafaël, August D'Hooge, Hilaire De Boom en Robert Hebb.

De Elisabethwijk groeit en bloeit rond de textielindustrie, die honderden arbeiders aantrekt. De middenstand floreert er. Het is ook de wijk waar schrijver-performer Tom Lanoye (1958) geboren en getogen is. Zijn ouders, Roger Lanoye en Josée Verbeke, baten er met succes een slagerij uit. Lanoyes zogenaamde Wase oeuvre bevat tal van autobiografische verwijzingen naar het pittoreske leven in de buurt en vormt de rode draad van deze wandeling.

"De weg zal ons voeren door onze voormalige buurt. [...] Doe ons terugdenken aan hoe het er vroeger aan toeging, in dat besloten dorp in de schoot van een veel grotere stad."

(Tom Lanoye, *Sprakeloos*, 2009)

De op deze kaart gemarkeerde wandeling loopt langs tien genummerde panelen in de wijk. Meer info: Toerisme Sint-Niklaas, Grote Markt 45, tel. 03 760 92 60, toerisme@sint-niklaas.be

Paneel Elisabethplein:

Het Koningin Elisabethplein wordt doormidden gesneden door de Koningin Elisabethlaan met zijn ietwat statiger burgerwoningen. Het is ook een geschikt speelterrein. Bij het naspelen van een etappe van de Ronde van Frankrijk in 1967 maakt de kleine Tom Lanoye een traumatische belevenis mee:

"Op oude damesfietsen en kinderfietsen met steunwielletjes hobbelen we over het wandelpad rond het Koningin Elisabethplein. Ik ben de enige die Tom heet, dus het spreekt vanzelf dat ik Tom Simpson speel. Ik heb daartegen geen enkel bezwaar, integendeel, ik ben fier op die naam. Hij maakt me bijzonder. [...] Wanneer over de radio het bericht komt dat Tom Simpson in een verschrikkelijke hitte boven op de Mont Ventoux is doodgefallen, krijg ik buikpijn van de schrik. En even later, bij het naspelen van de etappe, gebeurt inderdaad waar ik al bang voor was: mijn vrienden eisen dat ik bij het fietsen neerval en me dood hou. Ik weiger. Ze zeggen dat ik vals speel en dat de Ronde voor mij is afgelopen. Ik stampvoet van kwaadheid en fiets naar huis."

(Tom Lanoye, *Een slagerszoon met een brilletje*, 1985)

Rondom het Elisabethplein zijn talrijke voorbeelden te zien van art deco-woningen. Realisaties van volgende architecten zijn te vinden:

Hilaire De Boom (1896-1975)

De Boom is in 1944-1962 directeur van de Sint-Niklase academie voor schone kunsten. Zijn bouwwerken worden gekenmerkt door een veelheid van stijlen. In de Elisabethwijk komt deze diversiteit duidelijk tot uiting. De huizen aan het Koningin Elisabethplein 8 en in de Koningin Elisabethlaan 33, 44, 46-48 en 82 zijn van zijn hand.

Robert Hebb (1910-1941)

Sint-Niklazenaar Robert Hebb is een buitenbeentje. In het spoor van modernisten als Le Corbusier kiest hij resoluut voor sobere, pure en functionele architectuur. Van Hebb zijn in de Elisabethwijk enkele fraaie woningen te zien, onder meer aan het Koningin Elisabethplein 9 en in de Koningin Elisabethlaan 47.

Rafaël Waterschoot (1890-1962)

Rafaël Waterschoot werkt aanvankelijk in het bureau van zijn vader August. In 1922-1925 verblijft hij in Frankrijk. Daarna vestigt hij zich als zelfstandig architect in Sint-Niklaas. Net als zijn vader en zijn broer Leander werkt hij met art deco-motieven, maar zijn ontwerpen zijn eenvoudiger en strakker van opbouw. De gebouwen aan de Koningin Elisabethlaan 12, 22, 26-32 zijn door hem ontworpen.

Paneel Paterskerk:

Na een decennialange strijd krijgen de paters minderbroeders in 1688 de toelating om zich te vestigen in Sint-Niklaas. Zij bouwen er vlakbij de Grote Markt – in de huidige Collegestraat – een kloosterpand met een kunstzinnig ingerichte barokke kapel, de Sint-Antoniuserkerk. Het oude klooster vormt nu nog altijd het historische hart van het Sint-Jozef-Klein-Seminarie, een katholieke onderwijsinstelling. In 1797 verdrijven de Franse republikeinen de paters uit hun klooster en slaan hun goederen aan.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog overweegt de orde om naar Sint-Niklaas terug te keren. Begin 1919 gaat het bisdom Gent akkoord met deze intentie. In 1924 krijgen de paters het voormalige kerkhof aan de Truweelstraat toegewezen als vestigingsplaats. In het vooruitzicht van de aanleg van de Elisabethwijk in de onmiddellijke omgeving bouwen zij in 1925-1927 een nieuw klooster naar een ontwerp van Gustave Volckaert. De kloosterkapel wordt op 27 maart 1927 plechtig in gebruik genomen. Het kruis van deze 'Paterskerk' wordt in november 1934 feestelijk ingewijd. Bij die gelegenheid trekt een kleurrijke processie door de nabije straten. Zingende schoolkinderen en turnsters van de katholieke kring Kracht en Geduld stappen mee op in de stoet. In 1961 verkrijgt de bidplaats officieel het statuut van kerk voor de Heilig Hartparochie.

In *Sprakeloos* beschrijft Tom Lanoye hoe zijn moeder op haast anonieme wijze bloemen schenkt aan de paters, nadat het dodelijke ongeval van haar oudste zoon Guy haar geloofsovertuiging heeft dooreengeschud:
"De rest van haar leven zou ze, op gestelde tijden, zelf bloemen brengen naar of laten bezorgen bij de bakstenen kerk van het Heilig Hart, waar de lijkist van haar zoon het laatst had gestaan voor hij in onze grond verdween. Soms knipte ze alle bloemen af van haar rododendrons naast haar bungalow en legde ze, verpakt in oude kranten, op de stoep van de pastorij, als liet ze een vondeling achter. De paters wisten van wie de bloemen afkomstig waren en gaven ze een ereplaats, voor het beeld van de Heilige Antoon, of het Christusbeeld met de bloedende flank en de doornenkroon."

(Tom Lanoye, *Sprakeloos*, 2009)

Paneel kerkhofmuur:

Het eerste kerkhof van Sint-Niklaas bevindt zich aan weerszijden van de Sint-Nicolaaskerk nabij het centrale marktplein. Gedurende zes eeuwen zijn er naar schatting zestigduizend personen begraven.

Omstreeks 1804 wordt de zoektocht naar een nieuwe begraafplaats buiten het stadscentrum urgent onder druk van de strenge Franse wetgeving. Bovendien is de dodenakker rondom de hoofdkerk te krap geworden. Het gemeentebestuur kiest een uitgestrekt terrein van akker- en weidegronden op de hoek van de Truweelstraat en de latere Leopold II-laan voor de aanleg van het tweede kerkhof. Het is de plaats waar thans nog het klooster en de kerk van de minderbroeders staan, met daarnaast een parkeerterrein en dienstgebouwen. In afwachting van de voltooiing van de nieuwe grafsite worden de overledenen in de hovingen van het Landhuis begraven, iets verder af van de Sint-Nicolaaskerk.

Het tweede kerkhof is op 10 februari 1810 in gebruik genomen. Het blijft als dusdanig fungeren tot 1878, wanneer een derde stedelijke begraafplaats in de zuidelijke wijk Tereken aangelegd is en opengesteld wordt. Stille getuigen van het kerkhof aan de Truweelstraat zijn de ingemetselde grafplaten aan de achterzijde van de scheidingsmuur aan de straatkant. Daarop zijn de namen gebeiteld van vooraanstaande Sint-Niklase families uit de negentiende eeuw. Op bijna zeventig jaar tijd vinden op deze plek meer dan veertigduizend mensen hun laatste rustplaats.

In 1941 laat het Sint-Niklase stadsbestuur alle bouwvallige woningen op het grondgebied in kaart brengen en de daaropvolgende jaren systematisch slopen. Hierdoor verdwijnen heel wat oude beluiken en typische arbeidershuisjes uit het straatbeeld. Het 'Hofje' tussen Klein Hulst en de Antwerpse Steenweg en de steegjes 'Fransch Fort', 'Kockelbergshofje' en 'Boerenhol' in de Truweelstraat zijn de verloren getuigen van het volkse karakter van deze buurt.

Paneel Prins Leopoldplein:

Het Prins Leopoldplein vormt samen met het Koningin Elisabethplein de tweepolige kern van de compact ontworpen Elisabethwijk. Op dit plein zijn opvallende gebouwen te zien van volgende architecten:

August Waterschoot (1864-1940)

Leander Waterschoot (1889-1974)

August Waterschoot is als stadsarchitect verantwoordelijk voor het stratenplan van de Elisabethwijk. Samen met zijn zoon Leander heeft hij ook een bloeiende privé-architectenpraktijk, waarin een heel herkenbare art deco-stijl ontwikkeld is. Hun ontwerpen worden veelal gekenmerkt door een smal deur- en een breed venstergedeelte, een erker op de eerste verdieping, een balkon met een met traliewerk versierde uitsnijding op de tweede verdieping boven de erker en een volumineuze kroonlijst. Woningen van het duo zijn te bekijken aan het Prins Leopoldplein 13, maar ook in de Koningin Elisabethlaan 10, Prins Karelstraat 22, Prinses Marie-Joséstraat 36-40.

August D'Hooge (1878-1943)

Deze Sint-Niklazenaar is sinds 1909 leraar bouwkunde en vanaf 1932 directeur van de academie voor schone kunsten van zijn geboortestad. Vanaf 1927 evolueert zijn oeuvre in de richting van de art deco. Kenmerkend voor zijn ontwerpen zijn de witte cementbanden die de voorgevel versieren en structureren. Plannen van zijn hand zijn uitgevoerd aan het Prins Leopoldplein 14 en in de Prins Karelstraat 23.

Hilaire De Boom (1896-1975)

Deze eerder genoemde architect (paneel Koningin Elisabethplein) tekent de huizen aan het Prins Leopoldplein 18-19.

Deze met zandzakjes omgeven bunker is in 1941-1942 op het Leopoldplein opgetrokken als schuilplaats tegen luchtaanvallen. Na de Tweede Wereldoorlog doet hij nog een tijdlang dienst als speelhol en klimheuvel voor de kinderen uit de buurt. Omwonenden poseren hier graag voor familiekiekjes:

"De oorlog was nog aan de gang toen we poseerden voor deze foto. De bunker werd gebouwd door de stad om de burgers bescherming te bieden tijdens de bombardementen. Hij stond vol met bankjes, wat voor sommige mensen een veilig gevoel gaf. Maar als de sirene aanging, schuilden we altijd bij onze burens in de kelder, die was zeer groot en stevig gebouwd. Mijn broer speelde geregeld in de bunker."

(Getuigenis van een buurtbewoner, opgetekend door Ivan Baetens)

Paneel frituur:

Het hoekhuis op het kruispunt van de *drukke, stoffige Antwerpse Steenweg en de grijze Dokter Van Raemdonckstraat* is het ouderlijk huis van Tom Lanoye. Het staat centraal in zijn veelgelauwerde roman *Sprakeloos*. Lanoye schetst een kleurrijk, nostalgisch portret van het leven in en rond de woning, waarin Roger en Josée Lanoye-Verbeke een slagerszaak uitbaten, die floreert dankzij hun stielkennis, werkkracht en commercieel talent. De arbeiders van de nabije textiel fabrieken en de soms zeer pittoreske buurtbewoners, zoals *Dikke Liza, Zot Lucienneke, Perkamenten Nieke, Sidonie Met De Hazenlip* en *Eddy De Gazettenman*, halen hun beleg, biefstukken en beulingen bij het meestal opgewekte en luisterbereide echtpaar. Josées zakouski's, kaaskroketten en koude schotels zijn naar verluidt onovertroffen. Zij is ook een begaafde actrice, die schittert in producties van de Koninklijke Toneelkring Sint-Genesius en haar theatrale vaardigheden privé en achter de toog weet te benutten.

" 's Avonds wacht ik op een onbewaakt moment om op een stoel te klimmen en me over de gigantische ketel te buigen waarin mijn vader bloedworst bereidt. [...] Ik steek mijn armen tot voorbij de ellebogen in de brij. Uj, stukken spek, kruiden, stremmend bloed, broodkruim. Ik sla verzaligd aan het kneden, bedwelmd door de geur, gefascineerd door de samenstelling van het mengsel. 'Ik wilde alleen maar helpen,' antwoord ik, als ik kort daarop van de stoel wordt getild en een standje krijg. Het bruinrood laat zich maar moeilijk van mijn armen verwijderen. 'Het was bijna klaar,' mompel ik, nog trotser dan daarnet. 'Bijna beuling.' "

(Tom Lanoye, *Sprakeloos*, 2009)

"Ons kruispunt, waarvan de hoeken werden ingepalmd door een astmatische bakker, een café genaamd Bij Wivina, een speciaalzaak voor het huisdier en een beenhouwer die bekendstond om zijn koude schotels en zijn kaaskroketten, dat kruispunt gold als een van de gevaarlijkste van de stad. Hoewel nog volop in de bebouwde kom gelegen nodigde de Antwerpse Steenweg uit tot plankgas. Recht, breed, goed geasfalteerd: een racebaan van goed vijfhonderd meter met maar één verraderlijke dwarsweg, de Lindenstraat. [...] meermaals per dag dienden automobilisten vol op de rem te gaan staan om een accident te vermijden met een overstekend voertuig, en minstens één keer per week was het grandioos prijs, van oppervlakkige blichschade tot rigoureuze perte totale. Onze vier hoeken hadden beter ingepalmd kunnen zijn door een takeldienst, een carrosseriespecialist, een EHBO-afdeling en een plastisch chirurg."

(Tom Lanoye, *Sprakeloos*, 2009)

Paneel 't Glazen Daksken:

Het buurtcafé 't Glazen Daksken is makkelijk herkenbaar aan zijn typische façade met een glazen luifel. Oorspronkelijk heet het café Velodroom, een naam die verwijst naar de vroegere wielerpiste in de buurt. Het werkvolk uit de nabijgelegen textiel fabrieken komt er graag langs om een pint te drinken en te schertsen. De herberg is een pleisterplaats voor duivenmelkers en heeft een langwerpige achterzaal voor schietingen op de liggende wip.

" In café 't Glazen Dak halen de duivenmelkers hun neus op voor de wielersport. 'Zotten zijn het. En altijd maar datzelfde parcours! Bij de post zijn ze niet slimmer natuurlijk, die gasten kunnen niet meer dan drie straatnamen onthouden. Waarom denk je dat ze vroeger de post overlieten aan duiven? Omdat die geen fouten maken, mijnheer. Mijn blauw geschelpte is drie keer zo slim als alle mannen van de post samen.' "

(Tom Lanoye, *Een slagerszoon met een brilletje*, 1985)

"Maar soit, het ging over Sidonie. Die stond in Café Het Glazen Dak als een indiaan rond een kampvuur te dansen op een houten paneel dat 's avonds ter bescherming over de biljarttafel werd gelegd. Haar handtas in de ene hand, haar paraplu in de andere, en de ene na de andere knie weinig elegant optillend, overwinningskreten ten beste gevend. Ze had gewonnen met haar Prior pronostiek. 'Hoerenchance!' riep ze nu en dan, al flink beschonken. Ze wist niets van voetbal, ze had zich bij het invullen van haar bulletin laten assisteren door Philomèneke en die had haar aangeraden om een paar overdreven uitslagen niet te schuwen. [...] Eindelijk had Sidonie geluk in haar leven. 'Hoerenchance!' "

(Tom Lanoye, *Sprakeloos*, 2009)

Paneel Kracht en Geduld:

"De Gymnastiekvereniging Samen Sterk was de oudste turnkring van P. Het zaaltje was gelegen in een pand van de kerkfabriek, boven een niet meer gebruikte parochiefeestzaal. De turners moesten een steile houten trap opstommelen om via een halletje in de kleedkamer te belanden. Een troosteloze zolderkamer met aan weerszijden een serie gelijke hokjes, die afgesloten konden worden met een grauw gordijntje. Niemand van ons gebruikte het. Preutsheid was iets voor de juffersafdeling. Tegen de muur stond een manshoge spiegel, met daarboven de spreuk: Een Zedelijk Volk Is Een Groot Volk. Een niet mis te verstane vingerwijzing voor iemand van een meter zesenzestig, zoals ik."

(Tom Lanoye, *Kartonnen dozen*, 1991)

Turnkring Kracht en Geduld ontstaat in 1897 uit het drie jaar eerder opgerichte Jong en Vlug. De turnkring heeft afdelingen voor 'grote leden' en 'leerlingen'. Op het programma staan wekelijkse oefeningen in groep, individueel turnen aan de brug en occasionele demonstraties. Sinds 1907 organiseert de turnkring een tweejaarlijkse turnhappening, het "scalafeest". In 1908 nemen leden deel aan het internationaal turnfeest te Rome. De kring verhuist in 1912 naar 'het patronaat' in Klein-Hulst.

Twee dagen na de wapenstilstand van 1918 loopt de turnkring aan het hoofd van de grote vreugdestoet. Gouden jaren volgen met nationale kampioenen en successen bij tal van groepswedstrijden. Turners Nicolaas Moerloos en Domien Jacob behalen met de nationale ploeg de zilveren medaille op de Olympische Spelen van Antwerpen in 1920. In 1921 wordt de damesafdeling geboren, wat voor die tijd een primeur is. De opbrengsten van het "scalafeest" in 1942 gaan integraal naar de liefdadigheidsorganisatie Winterhulp. Kracht en Geduld helpt in 1944 turner Jef Verhulst, wiens huis in de Gasmeterstraat door een Duitse V1-bom is verwoest. In 1948 krijgt de juffersafdeling de toelating om een eigen bestuur te installeren, wat voor haar het begin betekent van enkele sterke turndecennia. De aankoop van de lokalen in 1987 door de nieuw opgerichte vzw Kracht en Geduld mondt in 1993 uit in een tweede eenheidsbestuur. In 2000 start een ambitieus renovatieproces van de hele site. Vandaag zit Kracht en Geduld met meer dan 1200 leden erg in de lift.

Paneel Sint-Rochus:

Op deze site is begin oktober 1879 de Sint-Rochusschool plechtig geopend, in volle schoolstrijd. De oprichting ervan is een reactie tegen de antiklerikale onderwijswet van de liberale minister Pieter Van Humbeeck. Het katholieke weekblad *De Klok van het Land van Waas* brengt triomfantelijk verslag uit van de inwijding:

"Zoo men weet is het aen de familie Van Naemen dat men het bouwen van deze school is verschuldigd. Het lokaal is hoog van verdiep, goed voorzien van lucht en licht, met ruimen speelkoer en alles wat voor eene goede jongensschool vereischt wordt. Te midden van eene talryke werkmansbevolking gelegen, voldoet deze school aen eene wezenlyke behoefte, dewyl voortyds de kinderen van dezen wyk te ver van de gemeenteschool verwyderd waren om het onderwys te genieten. In geval de school te klein mogt worden – hetgeen van nu af te voorzien is – is er achter het lokaal nog plaets genoeg om daer nog een of meer klassen bytebouwen. Het nieuw schoollokaal paelt aen de Bewaerschool van Klein Hulst, welke ingelyks door de familie Van Naemen is gebouwd en waerin de arme kinderen van dit gewest verzorgd worden. Met de nieuwe school daerby, zullen in dit beluik omtrent zes honderd arme kinderen het kosteloos onderwys genieten."

De Sint-Rochusschool wordt zwaar beschadigd door het bombardement van mei 1940. De ingang en het schoolhuis zijn daarbij getroffen. De school wordt deels in gebruik genomen als kazerne. Daardoor is directeur Triphon Boodts (1910-1984) verplicht om noodklassen in te richten in de lokalen van Kracht en Geduld. Vanaf 1964 functioneert de school als voorbereidende afdeling van het Sint-Jozef-Klein-Seminarie (SJKS). De herstructurering geeft de school een steviger positie en meer faciliteiten. In 1997 fusioneren beide instellingen. Vanaf het schooljaar 2002-2003 is de Sint-Rochusschool opgedoekt. Daarna wordt de site ontwikkeld tot het gemengd woonproject Sint-Rochushof. In de vroegere directeurswoning zetelt nu kinderdagverblijf Pieterneel. Op 28 augustus 2010 is de nieuwe site officieel geopend.

De Sint-Rochusschool, die een dynamische pedagogische omgeving is geweest voor duizenden jonge Sint-Niklazenaars, heeft een eigen schoollied gecreëerd:

*"Knapenschap,
Wij de jonge schare
Vlug en knap,
Melden u de mare
Wetenschap in deugd
Maakt geleerd in vreugd
Immer blij
Door en door rechtschapen
Leren wij
Echte christenknappen
Hart en ziel getoond
Kloek en onbeschroomd
Komt jongen, komt jongen
Het lied, het lied gezongen
Dat dankbare plicht bevoel
Het klinke luid en wijde
Vivat Sint-Rochusschool
Vivat Sint-Rochusschool
Het klinke luid en wijde
Vivat Sint-Rochusschool
Sint-Rochusschool, dat is onze school!"*